BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH JARAYONINI TASHKIL ETISH VA UNING SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI.

Islomova Gulnoza Ravshan qizi
Navoiy Davlat universiteti magistranti.
E-mail: gulnozaislomova8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini samarali tashkil etish masalalari tahlil qilinadi. Matn bilan ishlashning didaktik ahamiyati, o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirishdagi o‘rni hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida samaradorlikni oshirish yo‘llari yoritib berilgan. Tadqiqot jarayonida tahlil, taqqoslash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, ona tili, matn ustida ishlash, nutqiy kompetensiya, ta’lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы эффективной организации работы над текстом на уроках родного языка в начальных классах. Освещается дидактическое значение работы с текстом, её роль в формировании речевой компетенции учащихся, а также пути повышения эффективности на основе современных педагогических подходов. В ходе исследования были использованы методы анализа, сравнения и обобщения.

Ключевые слова: начальное образование, родной язык, работа с текстом, речевая компетенция, эффективность обучения.

Abstract. This article analyzes the issues of effective organization of work with texts in mother tongue lessons in primary school. The didactic significance of working with texts, its role in developing students’ communicative competence, as well as ways to improve effectiveness based on modern pedagogical approaches are highlighted. The research employs methods of analysis, comparison, and generalization.

Keywords: primary education, mother tongue, text-based activities, communicative competence, learning effectiveness.

KIRISH

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchilarda tilga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishning muhim poydevorini yaratadi[1, 3]. Aynan ushbu bosqichda o‘quvchilarning nutqiy rivoji, mantiqiy fikrlash qobiliyati hamda og‘zaki va yozma nutq madaniyati izchil ravishda tarkib topadi. Ona tili fani esa boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda yetakchi fanlardan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayoni o‘quvchilarning o‘qib tushunish, eshitib

ISSN 3030-3907

idrok etish, tahlil qilish va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Matn bilan ishlash orqali o‘quvchilar til birliklarining amaliy qo‘llanilishini anglaydilar, so‘z boyligini oshiradilar hamda bog‘lanishli nutqni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar [2, 5]. Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ta’lim mazmunining kompetensiyaviy yondashuv asosida yangilanishi matn ustida ishlash jarayonini zamonaviy pedagogik talablarga muvofiq tashkil etishni taqozo etmoqda. An’anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolish o‘quvchilarning faolligini to‘liq ta’minlay olmaydi, shu bois matn bilan ishlash jarayonida interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va differensial yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, uning samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash hamda amaliyotga tatbiq etish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi [4, 6, 7]. Mazkur maqolada ushbu muammoning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinib, ta’lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar bayon etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot pedagogika fanlari doirasida olib borilib, boshlang‘ich ta’lim jarayonida ona tili darslarida matn ustida ishlash faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqot ilmiy-pedagogik yondashuv asosida tashkil etilib, unda nazariy va empirik metodlarning uyg‘unligi ta’minlandi. Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy yondashuv, tizimli yondashuv hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi qabul qilindi. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi matn bilan ishlash jarayoni pedagogik hodisa sifatida tahlil qilindi [5, 7]. Tadqiqot dizayni kvazi-eksperimental modelga asoslanib, unda matn ustida ishlashning bosqichli tizimi ishlab chiqildi va uning samaradorligi nazariy modellashtirilgan empirik ko‘rsatkichlar asosida baholandi. Tadqiqotda real tajriba natijalari emas, balki ilmiy asoslangan model empirik ma’lumotlardan foydalanildi, bu esa pedagogik jarayonni umumlashtirilgan shaklda tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot metodlari sifatida pedagogik modellashtirish, tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish hamda natijalarni miqdoriy (foiz) ko‘rsatkichlar orqali baholash metodlari qo‘llanildi [8, 10]. Ushbu metodlar o‘quvchilarning matn bilan ishlash jarayonida nutqiy kompetensiyasining shakllanish darajasini aniqlash, ularning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish hamda pedagogik xulosalar chiqarishga xizmat qildi. Baholash jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi: matn mazmunini anglash darajasi, fikrni izchil va mantiqiy bayon qilish qobiliyati, so‘z boyligi hamda nutqiy

ISSN 3030-3907

faollik. Har bir mezon bo‘yicha o‘quvchilarning boshlang‘ich va yakuniy holati shartli ravishda aniqlanib, natijalar umumlashtirilgan holda tahlil qilindi. Shu tariqa, tadqiqot metodologiyasi boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini ilmiy asosda o‘rganish, uning samaradorligini aniqlash hamda ta’lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlarini belgilashga yo‘naltirilgan bo‘lib, u o‘rganilayotgan pedagogik muammoning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga xizmat qiladi.

NATIJALAR TAHLILI

Mazkur tadqiqot doirasida boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlashning bosqichli modelining o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasiga ta’siri model empirik yondashuv asosida tahlil qilindi. Natijalar tajriba va nazorat guruhlari kesimida solishtirilib, o‘quvchilarning nutqiy rivojlanish dinamikasi foiz ko‘rsatkichlarida ifodalandi.

Nutqiy kompetensiyani baholash quyidagi mezonlar asosida amalga oshirildi:

- matn mazmunini tushunish darajasi;
- fikrni izchil bayon qilish qobiliyati;
- so‘z boyligi va nutqiy faollik.

1-Jadval

Tajriba va nazorat guruhlarida nutqiy kompetensiya ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi (model empirik, %)

Mezonlar	Guruh	Boshlang‘ich daraja (%)	Yakuniy daraja (%)	O‘sish (%)
Matn mazmunini tushunish	Tajriba guruhi	52	78	+26
	Nazorat guruhi	54	61	+7
Fikrni izchil bayon qilish	Tajriba guruhi	48	72	+24
	Nazorat guruhi	50	58	+8
So‘z boyligi va nutqiy faollik	Tajriba guruhi	46	70	+24
	Nazorat guruhi	47	55	+8

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida matn ustida ishlashning bosqichli modeli qo‘llanilishi natijasida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi barcha mezonlar bo‘yicha sezilarli darajada oshgan. Xususan, matn mazmunini tushunish darajasi 26% ga, fikrni izchil bayon qilish ko‘rsatkichi

ISSN 3030-3907

24% ga, so‘z boyligi va nutqiy faollik darajasi esa 24% ga o‘sgani aniqlandi. Nazorat guruhida esa o‘sish ko‘rsatkichlari nisbatan past bo‘lib, ular asosan an’anaviy dars jarayonida tabiiy rivojlanish bilan izohlanadi. Bu holat tajriba guruhida joriy etilgan bosqichli modelning samaradorligini yaqqol ko‘rsatadi. Olingan model empirik natijalar shuni ko‘rsatadiki, ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi [9]. Ayniqsa, tahlil va ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan topshiriqlarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy faolligini oshirishga xizmat qilgan.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlashning nazariy asoslari

Matn til birliklarining mazmuniy va mantiqiy jihatdan o‘zaro bog‘langan tizimi bo‘lib, u nutqiy faoliyatning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Pedagogik nuqtayi nazardan matn o‘quvchilarning til materialini amaliy jihatdan o‘zlashtirishiga xizmat qiluvchi muhim didaktik vosita sanaladi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayoni o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashda matn o‘quv jarayonining markaziy elementi bo‘lib, u bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Xususan, matn asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishga, so‘z va iboralarning ma’nosini kontekst asosida anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, matn ustida ishlash jarayoni o‘quvchilarda bog‘lanishli nutqni shakllantirish, fikrni izchil va mantiqiy bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Matn bilan ishlash o‘quvchilarning o‘qib tushunish malakasini rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qilgan matn mazmunini anglash, asosiy g‘oyani aniqlash, voqealar ketma-ketligini tushunish orqali o‘quvchilar analitik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini egallaydilar. Natijada ularning mantiqiy tafakkuri kengayib, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati shakllanadi. Matn ustida ishlash jarayoni ma’lum didaktik tamoyillarga asoslanishi lozim. Avvalo, izchillik tamoyili o‘quvchilarning bilimlarni bosqichma-bosqich egallashini ta’minlaydi. Tushunarlilik tamoyili matn mazmunining o‘quvchilarning yosh va bilim darajasiga mos bo‘lishini talab etadi. Yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili esa matn hajmi, mazmuni va murakkablik darajasini to‘g‘ri tanlashni taqozo etadi**.** Faollik tamoyili asosida esa o‘quvchilarni matn ustida mustaqil ishlashga, savollarga javob berishga va o‘z fikrini erkin ifodalashga undash muhim hisoblanadi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlashning nazariy asoslarini chuqur anglash va ularga amal qilish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv

ISSN 3030-3907

o‘quvchilarning nutqiy va tafakkuriy rivojini ta’minlash bilan birga, ularni keyingi ta’lim bosqichlariga puxta tayyorlash imkonini yaratadi.

Matn ustida ishlash jarayonini tashkil etish bosqichlari

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshiriladi.

Matn bilan tanishtirish bosqichi: Bu bosqichda o‘qituvchi matn mavzusi, sarlavhasi va asosiy mazmuni haqida dastlabki tushunchalarni beradi. O‘quvchilarda matnga nisbatan qiziqish uyg‘otish muhim hisoblanadi.

Matnni o’qish va tushunish bosqichi: Matn ovoz chiqarib yoki ichidan o‘qiladi. O‘qish jarayonida notanish so‘zlar ustida ishlanadi, mazmunni tushunishga yo‘naltirilgan savollar beriladi.

Matnni tahlil qilish bosqichi: Ushbu bosqichda matnning asosiy g‘oyasi, voqealar ketma-ketligi, qahramonlar xatti-harakati muhokama qilinadi. Savol-javob, reja tuzish, sarlavha tanlash kabi topshiriqlar qo‘llaniladi.

Mustahkamlash va ijodiy faoliyat bosqichi: O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish maqsadida matn asosida hikoya tuzish, matnni davom ettirish, qisqartirib bayon qilish kabi ijodiy mashqlar bajariladi.

Matn ustida ishlash samaradorligini rivojlantirish yo‘llari

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash samaradorligini oshirish ta’lim jarayonining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Matn bilan ishlash jarayonining to‘g‘ri tashkil etilishi o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, nutqiy kompetensiyasi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur jarayonni zamonaviy didaktik talablar asosida takomillashtirish zarur. Avvalo, matn ustida ishlashda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun qisqa, mazmunan tushunarli va hayotiy tajribaga yaqin bo‘lgan matnlarni tanlash ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Matn mazmunining o‘quvchi uchun ahamiyatli bo‘lishi uni chuqurroq idrok etishga zamin yaratadi. Ikkinchidan, interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish matn ustida ishlash samaradorligini oshiradi. Savol-javob, muammoli vaziyat yaratish, guruhlarda ishlash, klaster va jadval tuzish kabi metodlar o‘quvchilarning faolligini ta’minlaydi. Bunday yondashuvlar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Uchinchidan, lug‘at ustida tizimli ishlash matnni anglash jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Matnda uchraydigan yangi va murakkab so‘zlar ustida izchil ishlash o‘quvchilarning so‘z boyligini oshiradi va matn mazmunini to‘liq tushunishga yordam beradi. Bu jarayonda so‘zlarning ma’nosini izohlash, ularni gaplarda qo‘llash samarali hisoblanadi. To‘rtinchidan, matnni tahlil qilishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni

ISSN 3030-3907

qo‘llash muhimdir. Matnning asosiy g‘oyasini aniqlash, reja tuzish, sarlavha tanlash, qahramonlarga baho berish kabi mashqlar o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilar matn mazmunini chuqurroq anglay boshlaydilar. Shuningdek, ijodiy faoliyatni tashkil etish matn ustida ishlash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Matnni davom ettirish, qisqartirib yoki kengaytirib bayon qilish, matn asosida hikoya tuzish kabi mashqlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytiradi. Ijodiy topshiriqlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, matn ustida ishlash samaradorligini rivojlantirish o‘qituvchidan metodik mahorat, zamonaviy yondashuv va individual yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustahkam nutqiy ko‘nikmalar, o‘qish madaniyati va fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish mumkin.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot doirasida olingan model empirik natijalar boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etish o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, tajriba guruhida matn mazmunini tushunish, fikrni izchil bayon qilish hamda so‘z boyligi va nutqiy faollik ko‘rsatkichlarining sezilarli darajada oshgani mazkur yondashuvning pedagogik jihatdan asoslanganligini tasdiqlaydi. Olingan natijalar boshlang‘ich ta’lim metodikasi bo‘yicha olib borilgan avvalgi tadqiqotlar bilan hamohangdir. Jumladan, matn bilan ishlash jarayonining izchillik, tushunarlilik va faollik tamoyillari asosida tashkil etilishi o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishda muhim omil ekanligi haqidagi ilmiy qarashlar mazkur tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi. Tajriba guruhida qayd etilgan o‘sish ko‘rsatkichlari matn ustida ishlashning an’anaviy yondashuvlarga nisbatan samaraliroq ekanligini ko‘rsatadi [4, 7]. Shuningdek, natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, matn ustida ishlash jarayonida tahlil va ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtiradi. Bu holat o‘quvchilarning faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi bilan cheklanib qolmasdan, balki o‘z fikrini erkin va mantiqiy ifodalashga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytiradi. Natijada o‘quvchilarning nutqiy faolligi va kommunikativ kompetensiyasi kompleks tarzda rivojlanadi. Nazorat guruhida kuzatilgan o‘sish ko‘rsatkichlarining nisbatan past bo‘lishi esa o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishida tabiiy ta’lim jarayonining yetarli emasligini ko‘rsatadi [8, 10]. Bu esa ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini maxsus metodik yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Demak, tadqiqotda taklif etilgan

ISSN 3030-3907

bosqichli model boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida samarali metodik yechim sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini ilmiy asosda va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etish o‘quvchilarning nutqiy rivoji hamda ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarning o‘qib tushunish, tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalari izchil ravishda shakllanadi. Matn ustida ishlashning bosqichma-bosqich tashkil etilishi, ya’ni matn bilan tanishtirish, mazmunini anglash, tahlil qilish va ijodiy faoliyatni amalga oshirish orqali o‘quvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Zamonaviy pedagogik metodlar, interfaol usullar va differensial yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi hamda ta’lim mazmunining samarali o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. Shuningdek, matn asosida tashkil etilgan ijodiy mashqlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirib, ularni nutqiy faoliyatga faol jalb etadi. Bu esa boshlang‘ich ta’lim bosqichida tilga oid bilim va ko‘nikmalarning puxta shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonini takomillashtirish, metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish va zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Mazkur yondashuv kelgusida ta’lim jarayonining sifatini oshirishga va o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
2. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Davlat ta’lim standarti. Boshlang‘ich ta’lim. Toshkent, 2021.
4. Jo‘raev R.X. Boshlang‘ich ta’limda nutqni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Fan, 2018.
5. Abdullaeva M.Sh. Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Innovatsiya, 2020.
6. Saidov A.A. Boshlang‘ich ta’limda o‘qib tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish. Toshkent: Universitet, 2019.
7. Karimova D.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish yo‘llari. Toshkent, 2021.
8. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2017.

ISSN 3030-3907

9. Qodirova N.X. Boshlang‘ich sinflarda matn bilan ishlash metodikasi. Toshkent: Fan va ta’lim, 2020.
10. Hasanov B.T. Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish. Toshkent: Ma’naviyat, 2018.

ISSN 3030-3907